

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU'NUN *NUR BABA* VE İSMAYIL ŞİHLİ'NİN *DELİ KÜR* ROMANINDA İNANÇ İSTİSMARI*

The Abuse of Faith in The Novel *Nur Baba* by Y. K. Karaosmanoglu and *Deli Kur* by Ismayıl Shikhly

Eşqane Akif qızı BABAYEVA**

Öz

Bu çalışma, Türk ve Azerbaycan romanında din olgusu ve din adamı tipolojisinin nasıl bir bakış açısıyla ele alındığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Nitekim, yirminci yüzyılın başlangıcı Azerbaycan ve Türk edebiyatlarında dinî hurafelerin eleştirildiği birçok eser kaleme alınmıştır. Bilindiği üzere, Türk edebiyatında özellikle Reşat Nuri Güntekin, Halide Edip Adivar, Sadri Ettem, Reşat Enis Aygen gibi yazarların eserlerinde din adamlarının eleştirisi yer almıştır. Azerbaycan edebiyatında da Abdurrahim Bey Hakverdiyev, Celil Memmedguluzade, Yusuf Vezir Çemenzemimli gibi yazarların eserlerinde bu mesele konu edinilmiştir. Bu konuyu ele alan önemli yazarlardan biri de Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve İsmayıl Şihli'dir. Y. K. Karaosmanoğlu (1889-1974) Türk edebiyatının ünlü yazarlarından. Dönemin sosyal siyasal olayları kendine özgü şekilde yazarın romanlarına yansımıştır. *Nur Baba* romanı da yazarın önemli yapıtlarındandır. İsmayıl Şihli (1919-1995) da, Azerbaycan edebiyatının ünlü yazarlarından. O, ünlü bir yazar, gazeteci, senaryo yazarı ve araştırmacı olarak bilinmektedir. İ. Şihli, 1965-1968 yılları arasında Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin ilk sekreteri olmuştur. 1976-1978'de "Azerbaycan" dergisinin baş editörlüğünü yaptı. 1981-1987 yılları arasında Azerbaycan Yazarlar Birliği Başkanı oldu. 1984'de Azerbaycan Halk Yazarı onursal unvanıyla ödüllendirildi ve Azerbaycan Parlamentosunun üyesi oldu (1986, 1990). Onun hikâye, roman, anı, çeviri gibi birçok eseri vardır. Bunlardan, *Doktorun Masalı* (1947), *Ayrılan Yollar* (1957), *Delî Kür* (1968), *Rakibim* (1975), *Beni kaybetmeyin* (1984), *Ölen Dünyam* (1992) vs. isimlerini zikredebiliriz. Makalede, her iki yazarın sözü edilen eserlerinde din olgusuna bakış ele alınmaktadır. Çalışmada kıyaslamalı araştırma yöntemi kullanılmaktadır. İlk önce Azerbaycan ve Türk edebiyatı bağlamında konu üzerine genel değerlendirme yapılmış, daha sonra *Delî Kür* ve *Nur Baba* romanı konu ve muhteva bakımından karşılaştırılarak incelenmiştir. Araştırma sonucunda, her iki eserde din olgusunun değil, dini kendi çıkarları için kullanan din adamlarının eleştirisinin yer aldığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk edebiyatı, Azerbaycan edebiyatı, *Nur Baba*, *Delî Kür*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İsmayıl Şihli.

Abstract

This study aims to reveal the perspectives of how the phenomenon of religion and the clergyman typology in the Turkish and Azerbaijani novel. As it is known, was criticism of the clergymen in the works of writers such as Reşat Nuri Güntekin, Halide Edip Adivar, Sadri Ettem and Reşat Enis Aygen. In Azerbaijani literature, it was the subject of the works of writers such as Abdurrahim Bey Hagverdiyev, Celil Memmedguluzade, Yusuf Vezir Çemenzemimli. Yakup Kadri Karaosmanoglu and İsmayıl Shikhly are among the most important writers of this subject. Y. K. Karaosmanoglu (1889-1974) is one of the famous writers of Turkish Literature. The social political events of the period were reflected in the novels. The novel of *Nur Baba* (*The Father Nur*) is one of the important works of the author. İsmayıl Shikhly (1919-1995) is one of the famous authors of Azerbaijani literature. He

* Makalenin Geliş Tarihi: 16.04.2019, Kabul Tarihi: 11.09.2019. DOI: 10.34189/hbv.91.009

** Doç., Dr. Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi Nizami Gencevi adına Edebiyat Enstitüsü Genç Alimler Konseyi Başkanı, Eshqane@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4934-4168>

known as a famous writer, an author of screenplays, publicist and a researcher of literature. He was the First Secretary of the Union of Azerbaijani Writers for a while 1965-1968. During 1976-1978, he was the chief editor of Azerbaijan magazine, and then he was the Chairman of Union of Azerbaijani Writers between 1981 and 1987. He was awarded by honorary title of Azerbaijan People's Writer in 1984 and was member of Supreme Azerbaijan National Parliament. He has published many works such as story, novel, moment, translation. Such as, *Doctor's Tale (Doktorun Masalı)* (1947), *Divided Ways (Ayrılan Yollar)* (1957), *Turbulent Kura (Deli Kur)* (1968), *My Opponent (Rakibim)* (1975), *Do Not Miss Me (Beni Kaybetmeyin)* (1984), *My Dead World (Ölen Dünyam)* (1992) and etc. In this article, was analysed the phenomenon of religion in the works of both authors. Comparative research methods was used in the study. This topic was first evaluated in the context of Azerbaijani and Turkish literature, and then the *Deli Kur* and *Nur Baba* novels were analyzed in terms of idea content. As a result of the study, it was concluded that both novels were criticized not religion, but the clergy who used religion for their own benefit.

Keywords: Turkish literature, Azerbaijani literature, *Nur Baba* (The Father Nur), *Deli Kur* (Turbulent Kura), Yakup Kadri Karaosmanoglu, Ismayil Shikhly.

1. Giriş

Yirminci yüzyılın başlarında Türk edebiyatında dikkat çeken konulardan biri de dinî fanatizmin eleştirisi. Öncelikle belirtilmelidir ki, mezkur dönemde Türkiye'nin hem sosyokültürel hayatında, hem de edebi hayatında çok önemli değişimler ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet ilan edilmiş, hilafet kaldırılmış, yani hem politik alanda, hem sosyokültürel hayatta hem de edebiyatta yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Atatürk ilkeleri, özellikle de laiklik ilkesi literatüre de yansımıştır.

1920'li yıllar Türk romanlarını araştırırken dine ve din adamına farklı bakış açılarının olduğunu görüyoruz. Ramazan Gülendam bu konu üzerine değerlendirme yaparak, dine ve din adamına (veya dindar insanlara) bakışı genel olarak üç gruba ayırmaktadır:

1) Dini ve din adamını tamamen olumsuz ele alanlar (Reşat Nuri: *Yeşil Gece*; köy romanları).

2) Hem olumlu hem olumsuz din adamı tipine yer verenler: Olumsuz tipin ön planda olduğu romanlar (Halide Edip: *Vurun Kahpeye*), olumlu tipin ağırlıkta olduğu romanlar (Ahmet Altan: *Kılıç Yarası Gibi*, *İsyân Günlerinde Aşk*)

3) Dine ve din adamına olumlu yaklaşanlar (Tarık Buğra: *Küçük Ağa*) (Gülendam, 2002: 303).

Şunu kaydetmemiz gerekir ki, R.Gülendam sadece 1920 yılları türk romanlarını değil, genel olarak son dönem romanları da göz önünde bulundurarak tasnif yapmış, özellikle son dönem romanlarda, Ahmet Altan'ın *Kılıç Yarası Gibi*, *İsyân Günlerinde Aşk*, Tarık Buğra'nın *Küçük Ağa* gibi romanlarını örnek göstererek dine olumlu yaklaşımın olduğunu belirtmiştir.

Azerbaycan edebiyatında da benzer bir durum söz konusudur. Özellikle de, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılda kaleme alınan eserlerde dini kendi çıkarları için

kullanan din adamlarının ifşası yer almaktadır. Bunlardan, Sultan Mecit Ganizade'nin *Allah Hofu*, Yusuf Vezir Çemenzemini'nin *Cennetin Kabzi*, *Mersiyehan*, Abdurrahim Bey Hakverdiyev'in *Pir*, *Acından Tebib*, *Şebih*, *Hortlağın Cehennem Mektupları*, Celil Memmedguluzade'nin *Ölüler*, *Danabaş Köyünün Ehvalatları* vb. eserlerini zikredebiliriz. Özellikle, Celil Memmedguluzade'nin *Ölüler* adlı trajikomik eseri bu bakımdan dikkat çekmektedir. İsa Habibbeyli'ye göre bu eser Müslüman Türk dünyasının cehalet ve hurafe esaretinden kurtuluşu davasında atom bombası etkisini göstermektedir (Habibbeyli, 2017: 162). Veya Abdurrahim Bey Hakverdiyev'in *Odabaşının Hikayesi*'nde bu konu aşk motifi üzerinden yürütülür. Fakir bir genç olan Ferman zengin amcasının kızı Gevhertaç'a aşık. Babasına karşı çıkan Gevhertaç gizlice sevgilisine kaçır, gençler zalim Hacı Kamyab'ın zulmünden Hacı Mirza Ahmet Ağa'ya sığınsalar da, bu sefer de Ağa'nın ağına düşerler. Çıkarıcı Hacı Ahmet Ağa Ferman'ı kandırarak, Gevhertaç'ı kendine nikahlar. Böylece, ikiyüzlü, sahte din adamlarını sembolize eden Hacı Ahmet Ağa birbirini seven iki gencin ayrılmasına ve hasretten ölmesine neden olur (Hakverdiyev, 2005: 90-125). Yusuf Vezir Çemenzemini'nin eserlerinde de bu konu cehalet-aydın çatışması üzerine ele alınır. Çemenzemini'nin eserlerini inceleyen Kamran Memmedov, Yusuf Vezir'in hikayelerini Sultan Mecit Ganizade, Mirze Celil, Neriman Nerimanov, Abdurrahim Bey Hakverdiyev gibi yazarların eserleri ile kıyaslayarak aynı edebi muhitte yetişen bu yazarların eserleri arasında benzeşme olduğu sonucuna varmıştır. Kamran Memmedov'a göre bu eserleri birleştiren ortak nokta hurafelerin etkisi ile mahvolan insanların acı facialarıdır (Memmedov, 1981: 101). Şunu özellikle kaydetmemiz gerekir ki, bu eserlerde, bizzat din ve din adamının olumsuz portresi değil, onu kendi çıkarları için kullanan din adamlarının eleştirisi yer almaktadır. Bu tür eserlerden biri de, İsmayıl Şihli'nin *Deli Kür* romanıdır.

Tarih bakımından farklılık arzetsede de, hem *Deli Kür* hem de *Nur Baba* romanı konu ve muhteva bakımından benzerlik göstermektedir. Her iki eserde dini ritüeller birbirine benzemektedir. Bu nedenle de, makalede bu iki eser kıyaslamalı olarak incelenecektir. Konuya nesnel bir bakış açısıyla yaklaşıldığında söz konusu eserlerde gerçek anlamda dinin ve din adamının değil, batıl inançların, dinî fanatizmin, din istismarının ve bundan kaynaklanan cehaletin eleştirildiği görülecektir.

2. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Nur Baba* Romanı

Bu konuyla ilgili en önemli yapıtlardan biri de Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Nur Baba* romanıdır. Roman ilk önce 1921'de *Akşam* gazetesinde tefrika edilmiş, Nisan 1922'de ise kitap olarak basılmış ve okuyucular arasında büyük yankı uyandırmıştır. Şunu kaydetmemiz gerekir ki, Gariper Cafer ve Yasemin Küçükçoşkun "II. Meşrutiyet Döneminde Yayımlanan *Nur Baba* Romanı ve Yarattığı Akisler" isimli makalesinde bu konu üzerinde durarak, yapılan eleştiriler konusunda değerlendirme yapmıştır (Gariber ve Küçükçoşkun, 2008: 45-78). Görüldüğü üzere, eser büyük bir ilgiyle karşılanmış, basında birbirinin ardınca bu konuda makaleler neşrolunmuştur. Özellikle, Necip'in dizi makalelerini zikretmemiz gerekir (Necip, 1922a: 2-3).

Nur Baba romanında olaylar bir dergâhta geçer. Diğer dinlerde olduğu gibi, bu tekkenin de kendine özgü ritüelleri ve kuralları vardır. Yazar, herkesin kolaylıkla kabul edilmeyeceği dergâh konusunda bir sürü söylenti olduğuna da değinmektedir. Eserin asıl kahramanı Nur Baba olarak bilinen bir “şeyh”tir. Zevk, sefa ve kadın düşkünü olan bu zat, siyah sakallı, gizemli ve güzel sesi olan bir kişidir. Dergâha giren bütün güzel ve zengin kadınlar tüm paralarını ona harcarlar. Yazar, Nur Baba'nın hangi şartlar altında büyüyüp, şeyhlik makamına eriştiğini şöyle anlatır: “Çünkü Nur Baba, Nur Baba olarak doğmamıştı. O, bundan yirmi beş sene evvel, şimdi reşadet postunu işgal ettiği bu dergâhın aslı meçhul, cılız bir sığıntısı idi ve muhipler arasında sadece ‘Nuri’ diye çağırılırdı. Selefî merhum Afif Baba dört beş defa evlenmiş olmasına rağmen her nedense evlat mürüvvetinden mahrum kalmış bir adamdı; ömrünün yarısına geldiği zaman bu mahrumiyet kendisini o kadar ezmeğe ve son karısı yüzüne öyle melul bir nazarla bakmağa başladı ki, zavallı mürşit artık yegane teselliyi başını alıp uzun seyahatlara çıkmakta buldu. Bütün Asya'yı, İran ve Turan'ı dolaştı. İki sene kadar Anadolu'nun göbeğinde kaldı ve işte Nuri'yi ordan alıp getirdi” (Karaosmanoğlu, 1977: 48).

Cılız, hastalıklı, fakat çok sevimli ve zeki bir çocuk olan Nuri'ye Afif Baba tüm kalbiyle bağlanır. Gittiği her yere onu götürür, onun tüm yaramazlıklarını görmezden gelir. Büyüdükçe yaramazlıkları da çoğalan Nuri, dergâhtakilere de rahatsızlık verir, muhibbilerin yavaş yavaş dağılmasına neden olur. Afif Baba'nın ölümünü fırsat bilen Nuri, Afif Baba'nın karısı Celile Bacı ile evlenerek şeyhlik makamına yükselir. Celile Bacı başlangıçta herhangi bir konuda “Dergâhın selameti” için diyerek onu tamamen iradesi altına alsın da, Ziba Hanım'ın gelişi ile durum değişir. “Günün birinde Kanlıcalı Ziba Hanımefendi isminde bir kadın ta meydanın ortasında, kokular ve renkler içinde bir rüzgar gibi esti ve her şeyi altüst etti” (Karaosmanoğlu, 1977: 53).

Soylu, zengin bir aileden gelen Ziba Hanım, “Sen Nursun! Nur-i ilahisin, Nur Baba, nur, nur” (Karaosmanoğlu, 1977: 58) diyerek, Nur Baba'ya teveccüh edip Dergâh'ta yaşamağa başlar. Onun aşkı romanda şöyle ifade edilir: “Bu andan itibaren canım da, malım gibi, şu makama feda olsun! dedi, eğildi, derin bir hürmet ile niyaz etti. Nuri Baba işte bu geceden sonradır ki herkes tarafından Nur Baba diye şöhret buldu” (Karaosmanoğlu, 1977: 59).

Celile Bacı'nın gayretlerine rağmen, Nur Baba, bu defa da “Dergâhın selameti için” diyerek onu susturur. Zaman ilerledikçe dergâhta ahlâkî değerler daha da düşmeye başlar, dergâh tamamen zevk, sefa meclisine dönüşür. Bir müddet sonra da Nur Baba gönlünü Ziba Hanım'ın akrabası, iki çocuk annesi olan Nigar Hanım'a kaptırır. Aslında dergâha girmeye pek de meraklı olmayan Nigar Hanım, Nur Baba'ya kavuşmak için bunu kabul eder. Kısa bir süre sonra Nigar'ın yerini güzel Süheyla alır. Şunu kaydetmemiz gerekir ki, romanda dinî ritüeller şekil bakımından olduğu gibi resmedilir: “Evvela, Nigar abdest aldı. Rehber bir taraftan elindeki ibrikle ona su döküyor ve diğer taraftan söylenecek duaları öğretiyordu. Bu dua gayet basit ve

Türkçe olarak söyleniyor; mesela kulaklar ıslanırken ‘Bu kulaklar badema kötü söze, dedikoduya karşı kapalı kalacak’, gözler ıslanırken: ‘Bu gözler, gördüğünü görmemiş gibi olacak’ ve sıra ayaklara gelince ‘Bu ayaklar hak yolundan şaşmıyacak’ vs. mealinde cümleler tekrar ediliyor. Nigar bütün bunları titrek bir sesle ve adeta ciddi bir şey yapıyormuşçasına dikkat ve ihtimamla söyledi ve vücudu abdestin sonuna kadar, hele ayakları yıkanırken, tepeden tırnağa ürperişler içinde kaldı. ... Abdest merasimi bittikten sonra bizi – kendi tabirleri veçhile – yalın ayak, başı kabak, meydanın kapısı önüne getirdiler” (Karaosmanoğlu, 1977: 122).

Romanda, dinî ritüellerin anlamıyla ilgili ayrıntılı açıklamalar ve değerlendirmeler yapılmıştır.

3. İsmayil Şihli'nin *Delî Kür* Romanı

Değindiğimiz bu konular, Azerbaycan'ın büyük yazarı İsmayil Şihli'nin *Delî Kür* romanında da ele alınmaktadır. *Delî Kür* romanında olaylar Göytepe isimli bir köyde geçer. Köylüler çoğunlukla batıl inançlara inanırlar ve körükörüne Molla Sadık'ın emrine amadedirler. Eserin başat karakteri Cihandar Ağa ile Molla Sadık arasındaki keskin çelişki, çatışmayı en yüksek doruğa taşır. *Nur Baba* gibi *Delî Kür* romanında da müridlik mürşitlik konuları şöyle nitelendirilir: “Önceler Göytepe'liler müritliğin ne demek olduğunu bilmezlerdi. Komşu dağ köylerinden birinde kutsal bir mezar olduğunu, insanların oraya toplaşarak, ibadet ettiğini duymuşlardı. Bu türbeye bir azizin gömüldüğü söylentisi vardı. Müritleri düzenli olarak bu mezarı ziyaret ederler, ardından meyhaneye giderlermiş. Müritler konusunda çok garip söylentiler vardı. İddiaya göre müritler ibadet zamanı kendinden geçer, ellerini kızgın çeliğe değdirir veya sobaya sokar, fakat ne elleri yanar, ne de bu ısıyı hissedermiş. Ayrıca sıcak semaveri kollarına alır, fokurdayan semaverden çay dökerek bir dikişte içer, yine de onlara bir şey olmazmış. Çok garip, mucizevi şeyler konuşuyorlardı. Muritlerin cezboldukları, ağızlarından köpük gelerek, saatlerce kendilerinden geçtikleri, ruhlarının öbür dünyanın ruhlarına kavuştukları konusunda söylentiler vardı. Etrafa şöyle bir haber yayılmıştı ki, herhangi bir kişi orayı ziyaret etse, veya bir lokma ekmeğini yese, arzularına ulaşsın, belalardan uzak kalır. Birçok kişi, müritlerin efsanevi yaratık, sırlarla dolu muhteşem ve kutsal insan olduğunu hayal ederdi” (Şihli, 2005: 156).

İlerleyen olay örgüsünde bir gün uzun sakallı müritlerden birisinin Molla Sadık'ın evinde üç gün misafir kaldığı ve ayrılırken ona bir kitap verdiği görülmektedir. Müridin “Bu kitap, ceddine kurban olduğum Seyid Nigari'nindir. Okuyun, öğrenin, diğerlerine de anlatın” (Şihli, 2005: 156-157) tavsiyesi üzerine, Molla Sadık buradan para kokusunu alarak, hemen işe koyulur. Gelenler türbeye toplanan ianenin bir kısmını ona verecekleri konusunda vaatte bulunmuşlardır. Böylece, kısa bir zaman sonra Göytepe köyünde uzun sakallı adamlar görünmeye başlar. Çocukların “keçisakal” diye alay ettiği bu kişilerin sayısı günden güne çoğalır. Tüm köylüler, hatta gençler bile düşünmeksizin onlara katılır. Molla Sadık da her yerde onları savunur, karşı

çkanları ise “Allah korkusu”, “cehennem ateşi” ile korkutur. Yazar, bu olayları tasvir etmekle Molla Sadıkları ifşa eder. Molla Sadık da, Fettan Ağa (Halide Edip Adivar *Vurun Kahpeye*), Yarım Hacı ismiyle tanınan Hasan Ağa (Reşat Enis *Toprak Kokusu*), Nur Baba gibi kadın ve para düşkünüdür. Meyhaneye hazırlık zamanı Molla Emrah’ın Molla Sadık’a misafir gelmesi, Molla Sadık’ın “Ağam, dergâha katılanların arasında kadınlar da vardır” iması, onun iç yüzünü ortaya çıkarmış olur.

Delî Kür romanında dikkati çeken kişilerden biri de Cihandar Ağa’ın kızkardeşi Şahnigar’dır. Genç yaşında dul kalan Şahnigar yalnız yaşayan asil bir hanımefendidir. *Nur Baba* romanının kadın kahramanları Celile Bacı, Ziba Hanımefendi, Nigar ve Suheyla’dan farklı olarak Şahnigar Hanım bu ağa cahilliğinden düşer.

Molla Sadık köyün ağası Cihandar Ağa’yı da kandırmağa çalışsa da, başaramaz. Aşağıdaki diyalogda Molla Sadık ve Cihandar Ağa arasındaki çatışmayı görüyoruz.

“- Sen neden dinsizlik ediyorsun, Allah’tan hiç mi korkun yok?

- Biliyor musun Molla Sadık, ben çocukluktan senden hoşlanmam. Hovardaya benziyorsun.

- Sen dini, Allah’ı inkâr ediyorsun.

- Allah’la işin olmasın!

- Sen gâvursun!

- Molla, bana üçkağıtçılık yapma, git dingirini süz..¹ Ben Allah’ımı da, Peygamber’imi de bilirim” (Şıhlı, 2005: 161).

Diyalogdan da anlaşıldığı üzere Molla Sadık tüm köylüleri “Allah korkusu”yla kandırarak, dergâha getirirse de, köyün ağası Cihandar Ağa’yı kandıramaz. Ataerkil sistemin temsilcisi olan Cihandar Ağa aslında tip olarak diğer köy ağalarından farklıdır. Oldukça adil biri olan Cihandar Ağa, yeniliklere tam olarak açık olmasa da karşı da değildir. Örneğin oğlu Eşref’in Gori Muallimler Seminari’sinde okumasına karşı çıkmaz. Cihandar Ağa’nın köy içinde Molla Sadık’la alay ederek, yaptıklarını yüzüne vurması, onun ağaya karşı kinlenmesine sebep olur. İntikam peşine düşen Molla Sadık, bu nedenle de, - Şahnigar Hanım’ı etkisi altına almaya çalışır.

“Şahnigar Hanım Seyid Nigari’nin kitabını, Kur’an’la yan yana koydu. Geceleri Mollahanede (medrese gibi bir yer) öğrendiği Arapça harfleri hatırlamağa çalışıp, zor bela da olsa şiirleri okuyup ezber yaptı. ‘Kocam yok, çocuğum yok, Allah’ın bir talihsizi değil miyim’ diye düşündü. - Belki de, lanete uğramışım. Çok günahım var. Belki de, onun içindir ki rahmetine sığındığım, kurban olduğum, beni önemsemiyor. Belki de geç değildir. Bu müritlere katılırsam, Merhamet Sahibi benden merhametini esirgemez’- kadın çok düşündü. Bu yoldan dönerse, ahiret dünyasında ateşte yakılacağını gözü önüne getirdi ve rızasını belirtti” (Şıhlı, 2005: 162). Böylece

1 Bektaşilerin aheste danslarına işaret ederek, alaycı bir bakışla.

çocukluğundan beri cine, gulyabaniye, hortlağa ve korkunç masallara bir gerçek olarak inanan Şahnigar Hanımefendi, ağabeyinin öfkesini unutarak Molla Sadık'ın ağına düşer. Kısa bir sürede onu müritliğin Allah'ın sevdiği en hayırlı işlerden biri olduğuna inandırır. Onlara katılanlarsa cennetmekan olacaktır. Şunu özellikle kaydetmemiz gerekir ki, bu düşünce tarzı aynı zamanda Reşat Enis Aygen'in *Toprak Kokusu* (Aygen, 2002), Sadri Ertem'in *Çıkrıklar Durunca* (Ertem, 1930), Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Nur Baba* (Karaosmanoğlu, 1977), Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece* (Güntekin, 2015) gibi Türk romanlarında da geçer.

4. *Deli Kür* ve *Nur Baba* Romanında Benzerlikler

Hem *Deli Kür*, hem de *Nur Baba* romanında birtakım benzerlikler söz konusudur. Özellikle de ritüellerin uygulanmasıyla ilgili benzerlikler dikkati çekmektedir. Bilindiği gibi, hem Bektaşilik'te, hem de Nigarilik'te ayin-i cemin önemli bir yeri vardır.

Gönül birliği ile bir araya gelmek anlamına gelen ayin-i cem belirli kuralları izleyerek haftanın belirli günlerinde gerçekleştirilen bir ayindir. Sadece tarikatta olanlar bu ayine katılabilirler. Şunu kaydetmemiz gerekir ki, sülûk töreni ve Bektaşiliğe ait diğer âdap kuralları ile ilgili Atalay'ın (Atalay, 1991: 196-223) ve Eröz'ün (Eröz, 2014: 210) araştırmalarında ayrıntılı bilgi yer edinmiştir. Görüldüğü üzere, hem *Nur Baba*, hem de - *Deli Kür*- romanında bu ayin yalnız şekil olarak yerine getirilmekte, bu ritüelin arkasındaki asıl gerçekler eleştirilmektedir. Örneğin; “Gece yarısına doğru meydana şeyda bir coşkunluk istila etti. Mürşit semaa, kadınlardan birkaçı raksa kalktı. Alhotoz Afife Hanım başta olmak üzere, ona benzer bazı seçkin kadınlar ötekinin berikinin önüne diz çöküp aşıkane maniler söylemeğe başladı” (Karaosmanoğlu, 1977: 135).

Aynı görüntüye *Deli Kür*'de de rastlıyoruz: “Gece geçiyordu. Meyhaneye başlanabilirdi. Misafire ince bir tepsi verdiler. Hemen dikilip, bağdaş kurdu. Diğerleri de, kadınlı erkekli herkes dizlerinin üstüne çöktü. Molla Sadık da dizi üste çöktü. Şahnigar Hanım büyük hayretle, misafirin yavaş yavaş tepsiyi çalmasına baktı. Birden misafir yaşına uygun olmayan ritmik ve güzel bir sesle okudu. Oturanlar onu takip edip, sallanmaya başladılar. Şahnigar Hanım yanındaki kadınların da dingildedğini gördü. Herkes sıtım gibi titriyor, yavaş yavaş, sağa sola sallanıyordu” (Şihli, 2005: 162).

Şahnigar Hanım mürşitlere katılacağı gece oradakilerin şarkı mırıldandığını, sallanıp bayıldıklarını, kadınlı erkekli herkesin bir birine karıştığını görüp korkar: “Rüyadan uyanmış gibi oldu. O nereye düşmüştü? Kadın çok korktu. Bu korku, Allah korkusundan da dehşetliydi” (Şihli, 2005: 164-165).

Eserde dikkat çeken ayrıntılardan biri de Cihandar Ağa ve Şahnigar Hanım karakterleriyle ilgilidir. Durumu farkeden Cihandar Ağa Molla Sadık'ın evini basarak eski düşmanıya yüzyüze gelir. Şahnigar'ı ıssız bir yere götürerek, canından

da çok sevdiği kardeşini katleder. Teyyar Salamoğlu bu konu üzerine şöyle der: “Şahnigar ve Gamer’in (atın ismi) öldürülmesi korkunç sahnelerdir. Fakat Cihandar Ağa’nın bu hareketi başka bir çıkış yolu bulamayan adamın son “çaresinden” gelen çaresizliktir. Her iki sahnede de, yazar kahramanın acısını, duygularını kendine özgü bir şekilde ifade eder” (Salamoğlu, 2014: 112). Bununla da, yazar başat kahraman Cihandar Ağa’yı ataerkil gelenekler çerçevesinde ele alarak, onun davranışlarına hak kazandırmış olur.

Nur Baba ve *Deli Kür* romanını karşılaştırırken görüyoruz ki, aslında her iki romanda da gerçek Bektaşilik veya Nigarilik değil, yalancı “din adamlarının” sahtekarlıkları açıklanmaktadır.

Şunu kaydetmemiz gerekir ki, Yakup Kadri Karaosmanoğlu da eserine böyle bir açıklama ekler: “Ananeden yetmişmiş hakiki ve samimi Bektaşiler, Bektaşî dergâhlarının bugünkü hali karşısında dilhundurlar (içi kan ağlamak). Ben bunlardan biriyim ve yaraya parmağımı koymak suretile tedaviye nereden başlamak lazım geldiğini bu kitapta göstermeğe çalışıyorum. İcap eder ki, iş yalnız marazın teşhisle kalmasın, Hacı Bektaş Veli ocağının sadık hadimleri (hizmetçileri), her tarafından “alem-i zahir”in ham ruhları esen bir viraneyi tamir ve ıslaha çalışsınlar, ta ki günün birinde Yunus Emre gibi: ‘çiğdik, piştik elhamdülillah!’ diyebilelim” (Karaosmanoğlu, 1977: 22-23).

Örnekten de görüldüğü gibi yazar, net bir şekilde amacını belirtmektedir.

Aynı konu, Niyazi Ahmet Banoğlu’nun *Bektaşî Kız* (1945) eserinde de geçer (Aytaş, 2014: 197-208). Romanda, Bektaşî bir erkeğe aşık olup, onunla evlenmek için evden dadısıyla beraber kaçan genç bir kızın başından geçenler anlatılır. Eserin son kısmında, kızın dilinden verilen, “Ne kimseye Bektaşî ol, ne de kimseye Bektaşîlik kötü bir şeydir derim. Ben gençken iyi bir Bektaşî olamadım, fakat ihtiyarlığımı Bektaşî gibi yaşadım. Allah kimseyi doğru yoldan ayırmasın” (Banoğlu, 1945: 67) ifadesi asıl amacı ortaya çıkarmış olur.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, bu eserlerle ilgili paradoksal görüşler vardır. Örneğin, Ahmed Ahmedov’a göre bu tür eserlerin esas gayesi eski ve yeni arasındaki mücadeleyi ve hurafelerin çürüklüğünü göstermektir (Əhmədov, 1965: 109). Birçok araştırmacı, bu tür çalışmaların yeniden yapılanma veya geçiş dönemlerinde ortaya çıktığını öne sürse de Gıyasettin Aytaş, bu konunun kritik bir bakış açısıyla ele alınması gerektiğini belirtir (Aytaş, 1999a: 65-74). Yazar, *Bektaşî Kız* romanı üzerine yaptığı incelemede ise şu sonuca varmaktadır: “Bu değerlendirmeden de anlaşılacağı gibi, Bektaşîlik gerçekten yaşandığı zaman insanlara önemli mezziyetler kazandıran, onun ruhunu terbiye edip, olgunlaştıran ve yücelten bir tarikattir. Romanda da şahit olduğumuz gibi, bazı kimselerin tarikati istismar ederek onu yozlaştırmaları ve bu yozlaşma sonucu ortaya çıkan olumsuzlukları Bektaşîlik saymak mümkün değildir” (Aytaş, 1999b: 60).

Ramazan Gülendâm'a göre Türk toplumunda sosyal hayatı düzenleyici role sahip olan unsurlardan biri olan "din" in ve onun temsilcilerinin (din adamlarının) veya yaşantısını ona göre düzenlemeye çalışan dindar insanların, Türk romanında çoğunlukla gerçek veya gerçeğe yakın yönleriyle ele alınıp işlendiği söylenemez (Gülendâm, 2002: 303). Ramazan Kaplan da dinin gerçek boyutlarıyla köy romanına girmediğini kaydeder (Kaplan, 1997: 252). Mehmet Kaplan'ın ifadesiyle söylersek, eserde "dinî hüviyetini kaybetmiş bir Bektaşî dergâhının" (Kaplan, 1987: 56) aynı zamanda Nur Babaların simasında "şeyhlerin", "Nur Babaların" iç yüzü, bunun yanı sıra millî kimliğinden uzaklaşarak yozlaşan İstanbul kibar tabakasının tükenişi, "mondenleşerek" özgürlük kazanan kadın erkek ilişkileri, insanların menfaatleri uğruna manevî değerleri kaybetmesi, eski-yeni çatışması gibi önemli meseleler yer almaktadır.

Örneklerden de görüldüğü gibi bu meseleler Azerbaycan edebiyatının da temel problemlerinden biridir. Özellikle, Molla Nasrettinciler bu problemi belirgin bir şekilde ele almış, hem eserleri, hem de "Molla Nasrettin" dergisi vasıtasıyla halka sunmuşlar. Celil Memmedguluzade'nin *Seçilmiş Eserleri* kitabının önsözünü yazan İsa Habibbeyli'ye göre: "Başta Celil Memmedguluzade olmakla, bütün Molla Nasrettinciler İslam dinini "İsfahan lotu"larının, Şeyh Nesrullahların, fanatizm carçısı olan yalancı, ikiyüzlü din adamlarının esaretinden kurtarmağa çalışmışlar" (Memmedguluzade, 2003: 6-7). Görüldüğü üzere hem Azerbaycan, hem de Türk edebiyatında yapılan çalışmaların ortak noktası da bu amaçtan yola çıkmaktadır.

5.Sonuç

Türk edebiyatında olduğu gibi Azerbaycan edebiyatında da aydın-cahil çatışması çerçevesinde zulme, cehalete, dinî fanatizme itiraz yer almaktadır. Azerbaycan edebiyatında Yusuf Vezir Çemenzeminli, Abdurrahim Bey Hakverdiyev, Celil Memmedguluzade, İsmayıl Şihli, Türk edebiyatında Sadri Ertem, Reşat Enis Aygen, Reşat Nuri Güntekin, Halide Edip Adıvar, Yakup Kabri Karaosmanoğlu gibi yazarlar bu problemleri eserlerinde konu edinmişlerdir. Araştırma sonucunda, bu eserler arasında bir takım benzerlikler olduğu kanaatine varılmıştır. Özellikle dine ve din adamına bakış açısı bakımından benzerlik arz etmektedirler. Bu eserlerde gerçek din adamları değil, din perdesinde saklanan, kendi çıkarlarını düşünen "sahte din adamları" ifşa edilmekte, dinî fanatizm, hurafeler, batıl inançlar eleştirilmektedir. İsmi zikrettiğimiz yazarlar eserleri ile büyük bir mücadele yürüterek büyük gelecek namına "Müslüman kardeşlerinin" düştüğü acı gerçekleri göstermiş, kurtuluşun sadece eğitimden geçtiğini belirtmişlerdir. Aslında, bu yazarları birleştiren en önemli konu halkı müreffeh bir geleceğe götürecektir aydınların daha da çoğalması ve eğitimin gelişmesidir.

Kaynakça

- Atalay, Besim. (1991). *Bektaşilik ve Edebiyatı*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Aygen, Reşat Enis. (2002). *Toprak Kokusu*. İstanbul: Evrensel Basım Yayınları.
- Aytaş, Gıyasettin. (1999a). “Nur Baba Romanında Yozlaşan Bektaşilik”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 9, 65-74.
- . (1999b). “Bektaş Kız” Adlı Roman Hakkında Bazı Tespitler”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 11, 53-60.
- . (2014). *Tematik Roman İncelemeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Banoğlu, Ahmet Niyazi. (1945). *Bektaş Kız*. İstanbul: Vakıf Matbaası.
- Eröz, Mehmet. (2014). *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*. 3. Baskı. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Ertem, Sadri. (1930). *Çıkrıklar Durunca*, İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Əhmədov, Əhməd. (1965). *Rəşad Nuri'nin Romanları*. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.
- Gariper, Cafer ve Yasemin Küçükcoşkun. (2008). “II. Meşrutiyet Döneminde Yayımlanan *Nur Baba* Romanı Ve Yarattığı Akisler”, *Bilig Dergisi* 47, 45-78.
- Gülendam, Ramazan. (2002). “Türk Romanında Dine Ve Din Adamına Bakış”, *Hece/ Türk Romanı Özel Sayısı/ Aylık Edebiyat Dergisi* 65/66/67, 303-312.
- Güntekin, Reşat Nuri. (2015). *Yeşil Gece*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Haqverdiyev, Əbdürrəhim Bəy. (2005). *Seçilmiş Eserleri*, II cild. Bakı: Lider.
- Həbibəyli, İsa. (2017). *Ədəbi Şəxsiyyət Və Zaman*. (Əsərləri 10 cildə, II cild), Bakı: Elm və Təhsil.
- Kaplan, Mehmet. (1987). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, Ramazan. (1997). *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (1977). *Nur Baba*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Məmmədov, Kamran. (1981). *Yusif Vəzir Çəmənəmli*, Bakı: Elm Nəşriyyatı.
- Məmmədquluzadə, Cəlil. (2002). *Seçilmiş Əsərləri*, Bakı: Çinar-Çap.
- Necib. (1922a). “Nur Baba Romanı Münasebetiyle Bir Cevap”. *İleri*, No: 1536, 11 Mayıs 1338-13 Ramazan 1340, 2-3.

—. (1922b). “Nur Baba Romanı”. *İleri*, No: 1539, 16 Mayıs 1338-18 Ramazan 1340, 2.

Salamoğlu, Tayyar. (2014). *İsmayil Şıxlının Bədii Nəsri*, Bakı: “E.L.” NPŞ MMC.

Şıxlı, İsmayıl. (2005). *Dəli Kür. Seçilmiş Əsərləri*, İki cilddə, II cild, Bakı: Şərq-Qərb.

